

FERDİNAND TÖNNIES'İN HAYATI VE GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. Nilgün ÇELEBİ(*)

Ferdinand Tönnies 1855'te Almanya'da Schleswig-Holstein yakınlarında bir çiftlikte doğar. Çocukluğunu Kuzey Denizi'ne bakan bu bölgede geçirir. Annesi protestan misyoneri olan bir aileden, babası da Frisian kökenli bir çiftçi ailesinden gelir. Tönnies'in babasının asıl mesleği hayvan pazarlamacılığı ve bankacılıktır. Jena, Bonn, Leipzig, Berlin, Tübingen Üniversitelerinde felsefe, tarih, klasik diller, arkeoloji, ekonomi ve istatistik okuyan Tönnies 1881'den Naziler tarafından görevden alındığı 1933 yılına kadar aralıklı olarak Kiel Üniversitesinde çalışır. Bir ara başkanlığını da yürüttüğü Deutsche Gesellschaft fuer Soziologie'nin üyesi iken G. Simmel, W. Sombart, M. Weber, R. Goldscheit ile beraber çalışma imkânını bulur. Tönnies aralarında Societas Hobbesiana, Verein fuer Sozialpolitik, Gesellschaft fuer Soziale Reform, Institute International de Sociologie'nin de bulunduğu İngiliz, Japon ve Amerikan sosyoloji derneklerinde de üyelik yapmıştır. (Tönnies, 1971: XIV-XVI).

Tönnies'in ünlü çalışması Gemeinschaft ve Gesellschaft ilk kez 1887'de yayınlanır. Tönnies'in bu çalışmasında "Biz neyiz, neredeyiz, nereden geldik, nereye gidiyoruz?" sorularının cevabını araştırdığını belirten Loomis'e göre kitapta Tönnies'in çocukluğunu aralarında geçirdiği topraklarına bağlı çiftçiler ile babasının iş çevresinde yer alan kâr peşindeki tüccarlara ilişkin gözlemlerinin etkilerini bulmak mümkündür. (Tönnies, 1963: I). 1935'te yayınlanan Geist der Neuzeit adlı ortaçağa övgülerle dolu çalışmasında Tönnies ortaçağı birlik, barış, aile içi yakın ilişkiler, eve dayalı üretim ve halk müziği ile, modern zamanları ise atomizasyon, savaş, yabancılar, dünya ticareti, kapitalist üretim ve bilim ile tanımlar. Ortaçağı feminin modern çağı masculine olarak nitelendirdiği bu çalışmasında Tönnies tarım ve sanat ile kadınlar, ticaret ve savaş ile de erkekler arasında bir uygunluk olduğunu ileri sürer. Tönnies kendisinin belirt-

(*) Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

tiği üzere, Hobbes'un hukuk felsefesi ve yönetim ile ilgili görüşlerinden etkilenmiş, Hobbes'tan sonra Spencer'e, Spencer aracılığıyla da Comte'a geçmiştir. (Tönnies, 1963). Hukuk felsefesine de katkıda bulunduğu belirtilen Tönnies ayrıca kamuoyunu konu eden Kritik der Öffentlichen Meinung (1922) adlı bir kitap da yazmıştır. (Ruitenbeek, 137). Tönnies'in görüşleri üzerinde etkili olduğu düşünürler arasında ise Robert E. Park, R. Redfield, Burgess, Becker, Sorokin, Mclver ve Parsons'ın adları sıralanabilir. (Tönnies, 1971: XVI-XVII ve Coser, 1971: 248, 374).

TÖNNIES'İN SOSYOLOJİSİNE KISA BİR BAKIŞ (1)

Tönnies'in temel amacı tarihsel süreci kavramamıza yardım edebilecek bilimsel kavramlar geliştirmektir. Tönnies sosyolojiyi iki kategoriye ayırmaktadır: Sosyal Biyoloji, Sosyal Antropoloji ve Sosyal Psikolojiden oluşan Genel Sosyoloji ile, Saf Sosyoloji, Uygulamalı Sosyoloji ve Empirik Sosyolojiden oluşan Özel Sosyoloji.

Genel Sosyoloji birlikte yaşayan tüm insanlar ile insanların zaman ve mekandaki tüm ilişkilerini inceler. Bu kişiler birbirlerini tanımlayabilirler, ayrı bilgi düzeylerinde olabilirler, ayrı topluluklarda yaşayabilirler. Genel Sosyolojinin alt dallarından ilki olan Sosyal Biyoloji bitkiler, hayvanlar ve birlikte yaşayan insanları inceler. Bu bilimin konusu olan insan bir hayvansal yaratık olarak kendini korur, doyurur, hareket eder, yerleşir ve yeryüzünün görünümünü değiştirir. Toprağı eker, evleri, gemileri inşa eder, araçları icat eder. Genel Sosyolojinin ikinci alt dalı olan Sosyal Antropoloji insanların ırklarını ve ırkların alt bölümlerini inceler. Irkların de-jenerasyonuna karşı doğayla mücadele, hayatta kalabilmek için girişilen tüm çabalar bu alana aittir. Sosyal Psikoloji ise insanların nasıl bir arada kalabildiğini, güdüler yoluyla birbirlerine doğru nasıl çekilebildiklerini anlamamızı sağlar.

Sosyolojinin ikinci kategorisini oluşturan Özel Sosyolojinin alt dalları ise birbirinden metodolojik olarak ayrılmaktadır. Saf Sosyoloji inşai, Uygulamalı Sosyoloji dedüktif, Empirik Sosyoloji ise İndüktiftir.

Tönnies Saf Sosyolojinin konuları arasında Toplum ve Topluluk teorileri, sosyal bütünlükler teorisi, sosyal normlar teorisi, sosyal değerler teorisi, sosyal yapı veya kurumlar teorisini sıralar. Tönnies'in Saf Sosyolojinin konuları olarak gördüğü bu "Teoriler"e biraz ileride yeniden döneceğiz. Şimdi Özel Sosyolojinin diğer iki alt bölümü üzerinde kısaca duralım:

(1) Bu başlık altındaki açıklamalar (Tönnies, 1971: 128-40 ve Tönnies, 1963: 10) arasından özetlenmiştir.

Tönnies'e göre Uygulamalı Sosyolojide Saf Sosyolojinin statik kavramları tarihin dinamik süreçlerine tatbik edilmektedir. Tarih felsefesi olarak da adlandırılan bu alan aslında tarih sosyolojisi veya sosyal değişme teorisi olarak görülmelidir. 1935'te yayınlanan Geist der Neuzeit (Modern Zamanların Geist'i) adlı çalışması Uygulamalı Sosyolojinin bir örneğidir.

Empirik Sosyoloji veya Sosyografi ile Tönnies insan ilişkilerinin analizi ve betimlenmesinde nicel tekniklerin kullanılması gereği üzerinde durur. Hamburg ve diğer limanlardaki denizcilerin ve gemi adamlarının sosyo-ekonomik durumu araştırması, Schleswig-Holstein'deki intiharlar üzerindeki araştırması yine Schleswig-Holstein'da sosyo-ekonomik durum ile belirli ahlaksal olgular arasındaki ilişki araştırması, suçlulukla ilgili bir monografi, evlenme oranlarındaki değişmeler ile kendi geliştirdiği korelasyon katsayısını kullandığı erkek kadın doğum oranlarının karşılaştırılması araştırmaları Empirik Sosyolojinin örnekleri arasında sayılabilir.

Tönnies'e göre Saf Sosyolojinin temel kavramları olan Toplum ve Topluluk, anlamlarını insanlar arasındaki ilişkiden alırlar. İnsanlar arası ilişkiler, yani sosyal ilişkiler ise insanların iradeleri arasındaki ilişkilere. Gerek Toplum, gerek Topluluk ilişkileri iki farklı irade tipi ile ilintilidir: Organik ve Rasyonel irade (2). Tönnies'in Toplum ve Topluluk kavramları ile irade tiplerini ayrıntılı bir biçimde biraz ileride inceleyeceğiz. Şimdi Saf Sosyolojinin diğer konularını oluşturan "teori"ler üzerinde Tönnies'in neler söylediğini özetleyelim.

Tönnies Sosyal Bütünlükler (Entity) Teorisi başlığı altında sosyal ilişki, sosyal kolektif ve sosyal korporasyonu toplar. Sosyal bütünlüklerin en basit formu sosyal ilişkidir. Topluluk'ta her sosyal ilişki az veya çok bir doğal ilişki üzerine kurulmuştur: Aile içi ve akrabalar aarsındaki ilişki gibi. Ancak sosyal ilişki Toplum'da daha değişik bir karakterde karşımıza çıkar. Sözgelimi bir sözleşme ilişkisinde taraflar "Do, ut des" ilkesiyle davranırlar: "Senin bir sonraki eylemini etkilemek için bunu yapıyorum, amacım senden bir şey almak, aracım ise sana sunduğum servistir". Topluluk'taki sosyal ilişki 'dotluk'ta olduğu gibi kardeşçe, arkadaşça yürütülebileceği gibi, baba-çocuk ilişkisindeki gibi otoriter bir tarzda da yürütülebilir. Öte yandan otoriter ilişki tipi Toplum'da da bulunur. Ancak Toplum'daki otoriter ilişki sözleşmeye dayanır.

(2) Bu makalede Toplum Gesellschaft, Topluluk ise Gemeinschaft karşılığında kullanılmaktadır. Toplum ve Topluluk'ta egemen olan irade (will) tipleri ise özellikle İngilizce literatürde birbirinden oldukça farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Tönnies'in Almanca'da Wesenwille olarak adlandırdığını biz bu yazımızda Organik İrade, Kürwille olarak adlandırdığımızı ise Rasyonel İrade olarak adlandıracaktır.

Sosyal ilişki ile sosyal korporasyon arasında yer alan sosyal kolektiflerde organik veya rasyonel irade ağırlıklı olabilir. Ayrıca sosyal kolektifler sınıf ve zümre gibi ekonomi tarafından belirlenen sosyal gerçeklerin sebep olduğu, ulus ve sivil toplum gibi politika tarafından belirlenen sosyal gerçeklerin sebep olduğu, artistik veya felsefi ekoller gibi zihinsel ve ahlaksal olarak belirlenen sosyal gerçeklerin sebep olduğu sosyal kolektifler olarak kendi içlerinde üçe ayrılmaktadır.

Tönnies Sosyal Bütünlüklerin üçüncü tipi olarak gösterdiği sosyal korporasyon kavramının tamamen sosyolojik olduğunu söyler. Korporasyon aynen bir kişi gibi akılcıdır, düşünür, karar verir, sonuçlandırır, iradeye sahiptir. Sosyal alanda Topluluk'ta klan, köy topluluğu olarak Toplum'da ise tröst, kartel, şirket olarak karşımıza çıkar. Siyaset alanında Topluluk'ta ortak çıkarlar, komünal gruplar Toplum'da ise dernekler, politik örgütler, devlet olarak somutlaşır. Zihinsel ve ahlaksal planda Topluluk'ta dinsel komüniteler kilise, Toplum'da ise Toplum kategorisine uygun olarak biçimlendirilmiş dini veya ahlakî maksatlı birlikler, dernekler olarak karşımıza çıkar.

Tönnies'e göre Saf Sosyolojinin üçüncü konusunu sosyal normlar teorisi oluşturur. Sosyal normlar, genel kurallar ve sosyal bütünlükler tarafından empoze edilen, yasaklardır. Bireylerin eğilim ve iradeleri bu kurallar tarafından sınırlandırılır. Ayrıca sosyal ilişkileri, kolektifleri ve korporasyonları sınırlama özellikleri de vardır. Sosyal normlar üç çeşittir: Düzenin normları, hukukun normları, ahlak normları. İçerdikleri iradeye dayalı olarak normlar, şu biçimlerde karşımıza çıkarlar: Topluluk tipinde: Uyum, adet ve din. Toplumda ise konvensiyon, yargı ve kamuoyu. Düzen normları normların en karmaşığdır. Öncelikle uyum ve konvensiyona dayanır. Hukuk normları adet ve yargı organlarıncı ifade edilir ve uygulanır. Ahlak normları ideal bir yargılamanın uygulanması olarak anlaşılmalıdır. Din veya kamuoyunca oluşturulur: Ahlak normları Tanrı, soyut bir varlık, bilinç, insancılık gibi temellere dayanabilir. Tüm sosyal ilişkiler, kolektifler ve korporasyonlar önce "Düzen"li bir varlığa, ikinci olarak yasal bir varlığa, son olarak da moral bir varlığa sahiptir.

Tönnies'e göre Saf Sosyoloji'nin dördüncü teorisini sosyal değerler teorisi oluşturmaktadır. Sosyal değerler de kendi içlerinde şu üç türe ayrılmaktadır. Tutsak ve çocuklar da dahil olmak üzere ortak mülkiyetteki tüm maddi objelerin girdiği ekonomik değerler. İkincisi, kısmen maddi, kısmen ideal değerler olan politik değerlerdir. Ülkenin toprağı, yasalar politik değerlere örnek olarak verilebilir. Politik değerler korunmak isterler. Sosyal değerlerin üçüncü türünü oluşturan ideal ve ruhsal değerler ise kahramanlar, azizler gibi kişiler, sanat eserleri, bilim, din, gelenek, gö-

renek gibi konular, ve her türlü sembollerden oluşan sosyal işaretler olarak özetlenebilir.

Saf Sosyoloji'nin beşinci konusunu sosyal yapı ve kurumlar teorisi oluşturmaktadır: Sosyal yapı veya kurum, içinde her türlü sosyal iradenin ileri sürülebileceği bir sistemdir. Bu yapı veya kurumlar ekonomik, politik ve ruhsal-ahlaksal karaktere sahiptir.

Buraya kadar Tönnies'in Saf Sosyoloji başlığı altında sıraladığı konuları çok kısa bir biçimde olmakla birlikte, görmüş bulunuyoruz. Şimdi Tönnies'i günümüze kadar yaşar klan, kendi sıralamasına göre Saf Sosyolojinin ilk konusunu oluşturan, Toplum ve Topluluk kavramları üzerinde duracağız. Tönnies'in Toplum ve Topluluk'u bir normal kavram (Weber'in terminolojisi ile ideal tip) olarak nasıl anlattığını yine Tönnies'in kendi yazdıklarına dayanarak şöyle özetleyebiliriz:

TOPLUM VE TOPLULUK (3)

Tönnies'in temel postulası sosyal realitenin her manifestasyonunun ayrı bir iradeyi temsil ettiğidir. Buna göre gerek Toplum gerek Topluluk ayrı ayrı iradelerden kaynaklanmaktadır. (Freund, 1979: 153). Topluluk'taki ilişkilerin altında yatan irade tipi organik, Toplum'daki ilişkilerin altında yatan irade tipi ise rasyonel iradedir. Bu her iki irade tipi de insanda mevcuttur. Ancak biz bir yanda kendimizi (ve diğerlerini) doğal ilişkiler düzeninin bir mensubu olarak, başka bir deyişle bir ailenin bir akrabasının, bir yöredeki komşuların, belirli bir Topluluk'un üyesi olarak düşünürüz. Öte yandan ise kendimizi (ve diğerlerini) belirli bir amacı elde etmek için formel bir birlik oluşturmuş kimseler olarak düşünürüz. Bu ikinci durumda tüm kişiliğimizle değil de, kişiliğimizin bir kısmıyla katılmış, karşımızdakilerle belirli bir mesafe içinde ve rasyonel bir hesaba dayanmış olarak bulunuruz.

Bu her iki ilişki tipine de girebilen biz insanlar, her iki durumda, içimizdeki kaynakları sanki farklıymış gibi görünen iradelerin neden (cause) olduğu biçimde eylemde (action) bulunmaktayızdır. Organik olarak adlandırdığımız ilk irade sanki bizim yaşama ve hissetme niteliğimizden, bizden, bizim natürel bir varlık olmağımızdan doğrudan doğruya fırlamış gibidir. Rasyonel olarak adlandırdığımız ikinci irade ise bir hedefe yöneltilmiş olan akılcı bir değerlendirmenin sonucu gibidir.

Organik iradenin izlerini taşıyan ilişkileri sadece Topluluk'taki aile,

(3) Bu başlık altındaki açıklamalar, aksi belirtilmedikçe, (Tönnies, 1963) den özetlenmiştir.

akrabalık, komşuluk grupları içindeki ve arasındaki ortaklaşa yaşanan neşe, üzüntü, sevinç, keder gibi duygular ağında değil ama kentlerdeki sanat, din, lonca gibi gruplaşmalarda da gözlemleyebiliriz. Ayrıca Topluluk tipi ilişkilerde sadece sevgi, uyum değil ama çatışma, otorite, itaat gibi öğeler de bulunur.

Organik irade her biri kendi içinde değere sahip olan geçmişteki ortak yaşayışımızda, ortak değerlendirmelerimizde, ortak faaliyetlerimizde, ideallerimizde yansır, kendini zevklerimizde, alışkanlıklarımızda ve belleğimizde ortaya koyar. Organik irade tüm yaratmaların ve orijinalliklerin kaynağıdır. Topluluk'ta mahremiyet, birliktelik, sevgi, tutku, istek, görev vardır.

Topluluk'ta hukuk, adetlerden kaynaklanır. Topluluk'un sosyal organizasyonuna örnek olarak feodal sistemi veya Yunan polislerini verebiliriz. Moralitenin din tarafından belirlendiği bu organizasyonların boyutları geliştikçe mevcut ilişkiler tahrip olur, Topluluk özellikleri silinmeye başlar.

Toplum'daki ilişkilerde gözlenen rasyonel irade ise insanın yapma bir dünya üretme kapasitesine işaret etmektedir. Rasyonel irade düşüncenin çizdiği yolu izler, karşısına soyut bir hedef koyabilir, o hedefe ulaşabilmek için kendine uygun araçlar geliştirir. Rasyonel irade bizi geleceğe ilişkin tahminde bulunmaya, hesaplamalar, spekülasyonlar yapmaya götürür. Rasyonel irade bizi yaşatmaya değil, imâl etmeye yöneltir. Rasyonel iradenin egemen olduğu ilişkilerde duygular 'reason'a boyun eğmiştir.

Rasyonel iradenin kaynağını oluşturduğu insan birlikteliğini Tönnies'in Toplum olarak kavramsallaştırdığını belirtmiştik. Toplum'da insanlar sadece tek bir şey ile birbirlerine bağlanmışlardır : O da sözleşmedir. Sözleşmeler açıkça bilinen bir hedefe yönelik olup rasyonel bir hesaplamaya dayalı olarak hazırlanmışlardır. Bu sözleşme çevresinde bir birlik (association) oluşturan kişiler otonom, özgür ve sorumlu bireylerdir. Birbirlerine sadece sözleşmelerle bağlı durumdadırlar. Toplum formel ve rasyonel olarak çalışan birliklerin karmaşık bir ağıdır. İnsanlar birliklere, birliklerin belirli hedeflerine ulaşmalarını sağlayabilecek yararlı birer araç olduklarını düşündükleri sürece girmektedirler. Dolayısıyla toplumdaki ilişkiler bireylerin araç-amaç bağına ilişkin hesaplamalarına, planlamalarına dayanmaktadır. Toplum kamusalığın ve anonimliğin yeridir. Toplumda şeyler yararlılık ve etkililikleri ile ölçüldüğünden ve bu ölçütün de objektif bir nitelikte olması gerektiğinden, para ile ifade edilebilen bir değere sahip kılınırlar. Dolayısıyla toplumda her şey bir fiyatı olan meta haline gelir. Artık hiçbir şey kendi içinde ve kendi için bir değer değildir. Toplum tüm dünyayı bir pazar'a dönüştürür. Bu pazar Topluluk birimlerini de çaprazlamasına etkisi altına alır. Bu arada insan emeği de bir soyutlama-

dan geçerek üzerinde işçi ve işveren sendikalarının pazarlık yaptığı bir metaya dönüşür. Toplum'da soyut hayaletler, ex-human, kâr müziği eşliğinde dansetmektedir. Toplum insanı insanaltılaştırır, sözleşmelerin gerektirdiği biçimde davranan soyutluklar haline dönüştürür. Toplum sanki birbirlerine ilgi gösteren, birbirlerinin iyiliği için bulunan, birbirini eşiti gibi gören ince davranışlar sergileyip, ince sözler söyleyen kimselerden oluşuyormuş gibi görünürken aslında realitede herkes başkalarıyla rekabet içinde olup kendini düşünmekte, kendi önemini ve avantajlarını öne çıkarmaya çalışmaktadır. Toplum immoraldir. Bu arada bilim de doğası itibarıyla analitik ve soyut olduğundan, başka bir deyişle yaşayan olguları ruhsuz kategorilere sokan bir etkinlik olduğundan şahsiliğini yitirip bir pazar ilişkisine dönmüş olan insan ilişkilerinin bu biçimleriyle incelenmesine uyum gösterir. Dolayısıyla bilim Toplum'da hızlı bir gelişme gösterir. (Topluluk'taki yaratıcı sanatın yerini Toplum'da bilim almıştır).

Bu arada Toplum'da hukuk da, Topluluk'un adete dayanan hukuğundan farklı bir yapıya sahip olarak sözleşmeler hukuku (medenî hukuk) haline dönüşür. Toplum'un sosyal organizasyonu ise devlet şeklinde karşımıza çıkar.

DEĞERLENDİRME

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşayan düşünürler geleneksel toplum düzeninden yeni gelişen toplum düzenine geçişin nasıl olduğunu anlamaya, giderek yeni toplum düzenine uygun düşecek sosyal kurumlar düzeninin yeniden inşasının nasıl olabileceğini tahmin etmeye çalışmışlardır. (Fletcher, 1972: 28). Sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışının da temeli olan bu entellektüel ilgiyi paylaşan düşünürlerden biri de Ferdinand Tönnies'tir.

Tönnies her ne kadar Topluluk'un olumlu, Toplum'un ise olumsuz veçhelerini vurgulamasından dolayı bir bilim adamından çok bir ahlakçı gibi görülebilirse de, çalışmalarının tümü incelendiğinde Tönnies'in aslında çağının titiz bir sosyoloğu, bilim adamı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Tönnies, sayesinde sözkonusu transformasyonu gösterebileceği ve her bir kavramını titizlikle tanımladığı bir kavramsal model kurmuş ve Tönnies'in inşai nitelikli bu çalışmaları gerek induktif gerek dedüktif karakterdeki çalışmalarına temel teşkil etmiştir.

Tönnies gerek organik irade-rasyonel irade, gerek Toplum-Topluluk kavramlarını birer ideal tip olarak belirtmiştir. Loomis ideal tip kavramının sosyolojiye ilk kez Tönnies tarafından getirildiğini, Tönnies'in 'Normal-

kavram' veya 'Normal tip' (Normal begriffe) olarak adlandırdığı ile Weber'in 'ideal tip'i arasında bir farkın olmadığını yazar. (Tönnies, 1963: 274). Tönnies temel kavramlarının hiçbirinin gerçeklikteki herhangi bir toplum ya da toplulukla tekabülîyet göstermediğini, tümüyle kavramsal soyutlamalar olduklarını, gerçeklikte organik irade ile rasyonel iradenin olduğu kadar Toplum ve Topluluk özelliklerinin de bir arada bulunduğunu insanın doğasında her iki irade tipinin her zaman aktif olduğunu açık bir biçimde belirtir. Nitekim Tönnies insanları biyolojik bir birim olarak almadığını fakat birer kişi olan insanların çok-yüzlü doğalarından organik olarak gelişip ortaya çıkan ve keskin zıtlık gösteren ilişki ve birliklerin üzerinde odaklaştığını belirtir.

Fletcher'in de değindiği gibi Tönnies toplumsal öğeleri (societal elements) reifiye etmekten özenle kaçınmıştır. (Fletcher bu konuda aynen şöyle der: "... asla bu toplumsal öğeleri 'reifiye etme' hatasına düşmemiştir"). (Fletcher, 1972: 33). Başka bir deyişle sosyal bütünlüklere insandan bağımsız, 'objektif' bir varoluş atfetmemiştir. Nitekim analizine başlarken gerek Toplum ve Topluluk'un gerek organik ve rasyonel iradenin anlamlarını, insanlar arası ilişkiden aldıklarını açıkça belirtir. Toplumu organizma - üstü bir aktüalite olarak değil fakat insanların karşılıklı ilişkide bulunan iradelerinin bir aktüalitesi olarak almıştır. (Fletcher, 1972: 33). Aynı biçimde sosyal kurumların da birer objektif bütünlük olduğu, başka bir deyişle insandan bağımsız ve kendilerine özgü bir yaşamayı sürdüren bütünlükler olduğu nosyonunu reddetmiştir. Tönnies'in gerek toplumu gerek sosyal kurumları reifiye etmeme çabasına, aşağıda yeniden döneceğiz. Şimdi Tönnies'in bir başka özelliği üzerinde duralım :

Fletcher'in belirttiği üzere Tönnies insanları, tüm deneyim ve aktivitelerinde, düşünce ve duygularında iradelerine göre davranan ve yaşayan insanlar olarak görmüştür. (Fletcher, 1972: 33). Gerçekten de Tönnies'in çalışmalarında böyle bir yorumlamaya örnek olarak verilebilecek pek çok ifade bulmak mümkündür. Buna ilaveten gerek Fletcher gerek Freund (Freund, 1979: 153) Tönnies'in analizinin psikolojik bir temele sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sözelimi Fletcher Tönnies'in analizinin çevresel koşullamaların ürünü olan kişiliğe ya da dürtülerle yönlendirilen bir organizmaya değil de somut bireysel kişi konsepsiyonuna dayandığını, bilinçli, kasıtlı, iradeli, değerlendirme yapan kişi'yi ele aldığını ileri sürer, ve bunu Tönnies'in lehine bir durum olarak belirtir.

Tönnies'in görüşlerini değerlendirirken üzerinde özellikle durmak istediğimiz nokta Tönnies'in betimleyici mi yoksa açıklayıcı mı bir çalışma gerçekleştirdiği konusu ile, bununla yakından bağlantılı, Tönnies'in evrimci bir teori mi yoksa bir kutup-teori mi geliştirdiği konusudur.

Tönnies'in evrimci bir teori kurduğuna kanıt olarak, daha başkalarının yanında, sözelimi şu cümlesi gösterilebilir : "Bu kitapta sunulan kavram ve bulgular eski çağlardan bu güne gelip geleceğe uzanacak olan eğilim ve mücadeleleri anlamamıza yardım edecektir". Öte yandan son derece yaygın bir gelenek, Tönnies'in özellikle topluluk-toplum (hemen arkasından da kır-kent) karşılaştırmaları yapılırken kutup-teori geliştirmiş düşünürler arasında sıralanmasıdır. Sözkonusu kuutp teorilere verilen örnekler arasında Tönnies'in Gemeinschaft-Gesellschaft ayrımının bulunmaması düşünülemezdir. Ne var ki bu yorumları haklı kılacak satırlara Tönnies'te rastlamak hiç de zor değildir. Bir örneği de şu cümlede ifade edildiği gibi bir zıtlığın varlığını Tönnies pek çok yerde açıkça belirtir : "İki dönem büyük kültür sistemleri tarihinde birbirleriyle zıt olarak bulurlar : Toplum dönemi Topluluk dönemini izler".

Şimdi bu noktada biraz durup düşünelim. Tönnies organik ve rasyonel iradenin aynı bir insanda bulunabilirliğini, insanın çok yönlülüğü ile bağlamıştı. (Ve buradan hareketle de kendisi psikolojik bireyden hareket eden bir düşünür olarak övülmüştü). Öte yandan Tönnies toplumsal ve sosyal kurumları reifiye etmekten kaçınmıştı. Bu durumda insanın iradesinin -hangi irade olursa olsun- yansımaları olmağının ötesinde, gerek Toplum gerek Topluluk ayrı bir varoluşa sahip olamayacağına göre, 'zıt olma' niteliği ne Topluluk'tan ne de Toplum'dan kaynaklanmaktadır. Toplum ve Topluluk'un irademizden kaynaklandığını kabul ediyorsak Toplum ile Topluluk'un ister özsel ister ilenekselsel olsun, tüm niteliklerinin de insan iradesinden kaynaklanmış olması gerekir. Bu durumda biz Tönnies'in irade tiplerini de birbirine zıt olarak almış olması gerektiğini ileri sürmek zorundayız. Ama Tönnies iradelerin zıtlığından değil fakat aynı bir insanın çok yönlülüğünden, hem duygularımızın hem reason'ımızın varlığından sözmektedir. Eğer Toplum ve Topluluk'un zıtlığının, kaynakları olan iradeden değil de gerek Toplum'un gerek Topluluk'un kendi içlerinden kökenlendiğini kabul ediyorsak bu kez reifikasyona düşme 'hata'sını işlemiş olacağız. Tönnies'in yazdıklarından çıkan anlam, bize göre, irade tiplerinin zıtlık içinde bulunduğuudur. Başka bir deyişle Tönnies zıtlığın kökenini insana dayandırma şıkkına daha açıktır. Bu durumda Tönnies'in evrimci değil ama kutup teorisyeni olduğu iddiaları daha bir güçlenir gibi görünmektedir, ancak biz bu konuda herhangi bir karar vermeden önce, akıl yürütmemizi biraz daha ilerletelim.

Madem Tönnies'te 'zıtlığın kökeni' insana dayanmaktadır, o halde organik ve rasyonel irade arası zıtlığın üzerinde biraz duralım, ve bu zıtlığın nasıl bir zıtlık olabileceğini düşünelim. Tönnies yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanı ne biyolojik bir organizma ne de sosyal bir kişilik olarak almakta, psikolojinin bireysel kişi'sini analizinin başına oturtmaktadır (ve

böyle yapmakla da övülmektedir). Ancak hemen belirtelim ki biz Tönnies'in bu bireysel kişinin günümüz psikolojisinin bir bütün olan bireysel kişisinden farklı olduğunu düşünmekteyiz. ('Parçalanmış kişilik' buradaki ayrıştırmadan çok ötesinde bir kavramlaştırma değildir). Bize göre Tönnies'in bireysel kişisi, orta çağ hristiyan düşünce dünyasının insanına daha çok benzemektedir: Duygu ve akıl ikilemi bağlamında görülen insana. Tönnies'in bu düşünce tarzından en önemli farkı, duygunun olumlu aklın ise olumsuz görünümünü vurgulamasıdır. Nitekim Tönnies organik iradeyi duyguyla, rasyonel iradeyi de akıl ile aynı düzlemlerde ele almaktadır. Ne var ki böylesine sıralanan bir akıl-duygu ikiliği günümüz psikolojisinin bireysel kişinin nitelikleri ile uyuşmaktan çok uzaktır. Bu noktada Tönnies hakkındaki ilk yargımızı veriyor ve Tönnies'in analizinin psikolojik bir temele sahip olduğu yolundaki Fletcher ve Freund'un görüşlerine katılmadığımızı belirtiyoruz.

Akıl yürütmemizin bundan sonraki kısmında ise şöyle bir yol izliyoruz: İnsanın duygularla ilintili organik iradesi ile, akılı ile ilintili rasyonel iradesi, Tönnies'in düşünce dünyasının kavramlarını belirleyen hristiyanlıkta adeta (+) ve (—) tipi bir zıtlık sergilerler. Başka bir deyişle orijinleri farklı ve kendi başlarına ayrı bir bütün olan bir zıtlık sergilerler. Birbirlerini doğurmaları ya da gerektirmeleri söz konusu değildir: Diyalektik bir zıtlık sergilemezler. Bu durumda rasyonel ve organik iradelerden de aralarındaki zıtlığın, var olmak için bir diğerinin varlığını zorunlu kılmayan ve fakat birinin egemenliğinin kaçınılmaz olduğu, bir zıtlık sergilemesini bekleyebiliriz. Ancak Tönnies yaşadığı dönemdeki olayları anlatırken, organik iradeyle içiçe geçmiş topluluk yaşayışının, insan iradesinin diğer yanı olan rasyonelitenin getirdiği ayrı bir yaşama tarzı ve deseninin öne çıkmasıyla tahrip edilmekte olduğunu söylemektedir. O zaman akla şu soru gelmektedir: Rasyonel irade nasıl olmuş da organik iradeye üstün gelmiştir? İnsanın organik iradesi yüzyıllar boyu bir yandan insanın doğasında bir yandan yine kendinden kaynaklanan ama hep içiçe yaşamlarını sürdürdükleri Topluluk'ta böylesine köklenmişken, ne olmuş da yeni çağa gelindiğinde bu aynı insanın diğer bir propertisi olan rasyonel irade, birdenbire öne çıkmış ve kendisi ile uyumlu yeni insan ilişkilerini ve giderek yeni toplumu ortaya çıkartmış, üstelik bunu organik iradeyi ve onun yansımalarını (ya da tezahürlerini) tahrip ederek gerçekleştirmiştir?

Tönnies'in organik ve rasyonel irade arasında hristiyanlığın duygu-akıl zıtlığına benzer bir karşıtlık değil de diyalektik bir zıtlığın varlığını düşündüğünü kabul etsek bile, ulaşılan sonuç değişmeyecektir. Yeni çağa gelindiğinde rasyonel iradenin neden önce çıkmak ihtiyacını duyduğu sorusu yine cevaplanamadan kalmış olacaktır. Tönnies'in böyle bir zıtlığın varlığını düşündüğünün kabul edilmesi halinde, cevaplanacak tek so-

rumuz Toplum'un Topluluk'u tahrip ederek ortadan kaldırmasının gerekçesi sorusudur. Zira diyalektik zıtlıklar ayrı ayrı bütünlükler halinde tek başlarına var olamazlar, bir diğerlerinin varlığını sürdürmesine izin vermezler. Ancak bu durumda da şu sorunun cevaplanması gerekecektir: Organik irade nasıl bir iç yapıya sahiptir ki, tarihin belirli bir döneminde rasyonel iradenin, kendi zittinin kendi içinden çıkıp kendini tahrip etmesine yol açmıştır? Bu soruya Tönnies'te bulunacak bir cevap yoktur.

Görüldüğü gibi hangi açıdan bakarsak bakalım, rasyonel iradenin organik iradeye neden tarihin belirli bir döneminde üstün geldiği sorusuna Tönnies'in verebileceği bir cevap bulunmamaktadır. Bize göre bu durum Tönnies'in toplumu reifiye etmemek için analizini bireye dayandırmaya çabalamasından kaynaklanmaktadır. Zira bireye dayanma çabasına girince de bu kez 'nasıl bir birey' seçmesi gerektiğini düşünmüş, sonuçta bir bilim adamından bekleneceği üzere 'psikolojik birey'de karar kılmıştır. Ancak dönemindeki (1877'ler) 'psikolojik birey'in hristiyanlığın ve Alman felsefe geleneğinin insan'ından henüz kopamamış olması psikolojik analizinin temelini yeterince sağlam taşlardan örülebilmesine yol açmıştır. Oysa Tönnies analizinin temelini döneminin sınırlı bilgisinin 'psikolojik birey'ini almak yerine, tarihsel toplumu koymuş olsaydı, bize göre, çok daha sağlam bir geçiş teorisi geliştirebilirdi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tönnies Topluluk'un sosyal organizasyonunun boyutları geliştikçe tahrip olmaya yüz tuttuğunu söyler. Ancak Topluluk'un boyutlarının gelişmesinin nedenlerine eğilmemesinin sebebini anlayabilmek oldukça zordur. Toplumu reifiye etmekten kaçınmaya çalışmayan Durkheim'ın bile mekanik dayanışmalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçişte nüfus faktörüne ağırlık vermesini hatırlayınca, Tönnies'in neden nüfus artışı, teknik ilerleme, ticaretin gelişmesi, keşiflerin hızlanması gibi yine 'birey'le ilintili faktörleri sıralamadığı sorusu akla gelmektedir. Ne var ki Tönnies'in birey'in ilişkilerini ya organik ya da rasyonel iradesiyle yönlendirdiğini hatırlayınca, bu bireyin yukarıda sıraladığımız faktörleri kucaqlayabilecek bir kapasiteye sahip olmayacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Tönnies'in görüşlerini değerlendirirken üzerinde duracağımız son konu da rasyonel iradenin insanlararası ilişkiyi nasıl mystifiye etmiş olduğu noktasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi Tönnies Toplum'daki insanlararası ilişkilerin insanları aslında ex-humane kıldığını söyler. Tipik bir mystification olan bu ilişkiler ağının altında yatan mekanizmalar Tönnies tarafından değilmeden bırakılmıştır. Rasyonel irade neden mystification'da yol açmaktadır? Mystification rasyonel iradenin bir uzantısı mıdır, yoksa insanın bir özelliği midir? İnsanın bir özelliği ise organik irade hiç mi mysti-

fication'a yol açmamıştır? Bu soruların cevaplarını Tönnies'de bulmak mümkün değildir.

Tönnies'in rasyonel iradenin nasıl olup da -hangi iç veya dış etkileşimlerle- organik iradenin önüne geçtiğini temellendirmemesi onun evrim çizgisinin dinamiklerini çıkarmak gibi bir maksadının olmadığını düşündürmektedir. Buna göre teorisinin iki farklı iradeyi ve onların ürünleri olan ilişki ve toplum/toplulukları anlatmaya yönelik bir çalışma olduğu ve bu nitelikleriyle de onun bir evrimci değil fakat kutup teorisyeni olarak alınmasının daha yerinde olacağı ileri sürülebilir. Ancak hemen şunu belirtelim ki, Tönnies tüm bunlara rağmen 'betimleyici' bir kutup teorisyeni değil, fakat açıklamaları ölümünden 50 yıl sonra sorulan soruları cevapsız bıraktığı için 'açıklamacılığı' eleştirilen bir sosyologdur. Öte yandan Tönnies'in evrim anlayışının 'ilerlemecilik' ya da ilerlemeyi varsayan bir evrimcilik anlamında değil de, sadece gelenekselin modern tarafından tahrip edilmesi ve modernin tüm insanlık alemini etkisi altına alması tarzında ortaya çıkan bir sosyal değişme anlayışı olduğunu da bu arada belirtelim.

Tönnies'in görüşleri üzerinde yaptığımız bu değerlendirmede ne sadece Tönnies'in yapmak istediklerini, ne sadece Tönnies'in yazıları üzerinde başkalarının yorumlarını, ne de bu ikisinin bir kombinasyonunu dikkate aldık. İzlediğimiz yol, Tönnies'in niyetinin değil ama geliştirdiği ve kullandığı kavramların Topluluk'tan Toplum'a transformasyonu açıklayabilme kapasitelerine sahip olup olmadıklarını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Sonuçta gördük ki, aktüel birey hakkındaki tanımlamaları Toplum ve Topluluk'u açıklayamamaktadır. Toplum ve Topluluk, bize göre, ancak sosyal kişi ile bağlantı kurulmak kaydıyla açıklanabilirler. Sosyal kişi ile psikolojik birey arasındaki karmaşık çok yönlü ilişkiler ise günümüzde Parsonsian, fenomenolojik ve benzeri yaklaşımlar ile aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Tönnies inşai kavramlar olarak Toplum ve Topluluk'u geliştirmek ve bunları aktüel psikolojik bireyle bağlamak istemesine rağmen, aktüel psikolojik bireyi organik ve rasyonel irade kavram çiftleriyle ifade etme çabası yüzünden, bu isteğini gerçekleştirememiştir. Aktüel psikolojik bireyde organik veya rasyonel irade ne 'gerçeklik' olarak vardır, ne de 'hipotetik' olarak var kılınabilir. Tönnies bu bireyin 'ideal tip' olamayacağını bildiği için onu 'gerçeklik' olarak yani aktüel bireysel kişi olarak sunmuştur. Ne yazık ki, böyle bir birey gerçeklikte yoktur. Nitekim çağdaş Max Weber geliştirdiği 'social actor' kavramıyla Tönnies'in düşüğü açmazdan kaçınmanın yolunu bulmuştur.

Bütün bu değerlendirmemizden sonra akla şöyle bir soru gelebilir: Tönnies'in sosyoloji tarihine katkısı sadece Topluluk (Gemeinschaft) ve

Toplum (Gesellschaft) inşai kavram çiftlerini sunmuş olmakla mı sınırlıdır? Tönnies'ten günümüze ve yarınlara kalan/kalabilecek başka bir şeyler de olmamış mıdır? Başka bir makalenin konusu olabilecek bu sorunun cevabını şimdilik kısaca şöyle verebiliriz: Tönnies'in özellikle Toplum konseptasyonunda adını koymadan değindiği mystification süreci bir kültür eleştirisini bütün bir 'Frankfurt School' düşünürlerini ve günümüzde 'Kritik Sosyoloji' akımını büyük ölçüde etkilemiştir. Tönnies'i sıradan bir kutup teorisyeni olmaktan çıkartıp sosyoloji tarihinin vazgeçilmez temel adlarından biri durumuna getiren yönü de Tönnies'in bu 'Kültür kritikçisi' olmaklığıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Coser, Lewis (1971) *Masters of Sociological Thought*, Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Fletcher, Ronald (1972) *The Making of Sociology Vol. 2*, Exeter : Nelson.
- Freund, Julien (1979) *A History of Sociological Analysis* (ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet) içinde "German Sociology in the Time of Max Weber" London : Heinemann.
- Ruitenbeek, Hendrik (ed.) *Varieties of Classic Social Theory*, Dutton.
- Tönnies, Ferdinand (1963) *Community and Society* (Çev. Charles Loomis) New York : Harper and Row Publishers.
- Tönnies, Ferdinand (1971) *On Sociology : Pure, Applied and Empirical* (Çev. Werner J. Cahnman ve Rudolf Heberle) Chicago : The University of Chicago Press.